

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **Z. KARVALICS LÁSZLÓ**
A HIEROKRATIKUS KONTROLLSTRUKTÚRA SZÜLETÉSE
- **BUHÁLY ATTILA**
A RÍTUS MINT INFORMÁCIÓ
- **ÓBIS HAJNALKA**
A PÜSPÖKI ADMINISZTRÁCIÓ
- **HAJNÓCZI KRISTÓF**
DANTE, A HITHŐS
- **KUTROVÁTZ GÁBOR – SUSZTA LAURA – VASSÁNYI MIKLÓS**
GALILEI CSILLAGHÍRNÖKE MINT ÓVATOS KIÁLLÁS AZ ÚJ
VILÁGREND MELLETT
- **SZEMLE**
URBÁN MÁTÉ, BARANYI TAMÁS PÉTER ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

TARTALOM

Vallási jelenségek és információs folyamatok. Egy termékeny témakapcsolat lehetőségei (Z. Karvalics László)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Z. Karvalics László: A hierokratikus kontrollstruktúra születése. Egy rekonstrukciós hipotézis	5
Buhály Attila: A rítus mint információ. A Haldi-kultusz szerepe az urartui állam kibontakozásában	23
Horváth Dániel Ágoston: Vallási és kulturális cserefolyamatok az ókori Közel-Keleten	37
Hanny Erzsébet: „Quo vadis, Domine?” Az evangélium terjedésének lehetséges útvonalai	49
Óbis Hajnalka: A püspöki adminisztráció. Egy késő antik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján	65
Hajnóczy Kristóf: Dante, a hithős	77
Kutrovácz Gábor – Suszta Laura – Vassányi Miklós: Galilei Csillaghírnöke mint óvatos kiállítás az új világrend mellett. Forrásközlés bevezető tanulmánnyal	93
<i>Műhely</i>	
Makai János: A Ruszisztikai Központ és a középkori Rusz történetének kutatása	133
<i>Szemle</i>	
A szentgotthárdi csata és a vasvári béke (Urbán Máté)	141
A nagystratégia bővületében (Baranyi Tamás Péter)	146

Jelen számunkat Z. Karvalics László szerkesztette

„Quo vadis, Domine?”

Az evangélium terjedésének lehetséges útvonalai

2016 Szent Márton éve volt. Azé a Szent Mártoné, aki Gallia nemzeti szentje, ugyanakkor Magyarországon is nagy tiszteletnek örvend. Pannóniában, a mai Szombathelyen (Savaria) született 316/317 körül. Abban az időszakban, amikor már kihirdették a milánói ediktumot, amely szabadságot biztosított egy olyan, a 4. századra már birodalomszerte elterjedt vallásnak, amelynek gyökerei messzire nyúltak, és amelynek számos változatát gyakorolták kisebb-nagyobb csoportokba tömörült követői, akik egy istenben hittek.¹ Mivel Krisztus hívőinek vallása nem rendelkezett még kiforrott dogmatikával, megérett az idő egy egyetemes zsinat összehívására, melyet Nikaiában (ma Iznik, Törökország), a keletről jövő fő útvonalak tőzsomszédságában rendezett Nagy Konstantin 325-ben birodalmának minden püspöke számára a hittételek részleteinek tisztázására.²

Nem térek ki a Római Birodalom politikai csatározásaira, sem Licinius és Daia rivalizálására, sem Konstantin és Licinius viszonyára. A hatalmi harcok közben azonban minden szereplő számára világossá vált, hogy az évek során a „keresztény ügy” komoly politikai ütőkártyává vált. A keresztények erre az időre már erős gazdasági és politikai tényezővé váltak, nem beszélve arról, hogy már egy évszázaddal korábban jelentős szellemi befolyásra tettek szert.³ Nagy Konstantin idejére a kereszténységgel mint politikai, gazdasági és világnézeti erővel számolni kellett. Korábban még küzdöttek ellene, elfojtása érdekében mindent megtettek.⁴ A 300-as évek elejére azonban a birodalom egész területén megváltozott a helyzet. Nagy Konstantin császár, aki politikai okokból 313-ban kiadta a milánói ediktumot, már 312-ben, hirtelen ötlettől vezérelve – hogy minden katonájának lojalitását biztosítsa Maxentiusszal vívott csatájában a Milvius-hídnál – a „Sol Invictus” szimbólumot úgy

* A szerző a Budapesti Történeti Múzeum főmuzeológusa (Budapest, Szent György tér 2., hanny.erszebet@mail.btm.hu).

1 A milánói ediktumot 313. február 3-án adták ki I. Constantinus és Licinius császárok. Az ediktum után a birodalomban többé nem üldözték a keresztényeket, helyzetük megszilárdult a római vallással szemben. A milánói ediktum nem forradalmi újítás volt, hanem a Galerius császár által 311-ben kiadott türelmi rendelet egyenes folytatása.

2 Első niceai zsinat (325).

3 Tarján, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/313_februar_3_a_milanoi_ediktum_kiadasa.

4 A keresztényüldözések, amelyek a rohamos terjedését és népszerűségét inverz módon bizonyítják számunkra.

is értelmezte, hogy az Krisztus-motívum (*XP*). A híres álomban elhangzó jövendölés – „*e jelben győzni fogsz*” – segítségével túrt vallássá tette, a milánói ediktummal elismerte egyenjogúságát, a nikaiai zsinattal pedig megszilárdította az új, kereszténynek nevezett vallás helyzetét.

A kereszténységet 312-ben azonban már nem is tekinthetjük új vallásnak, mivel legalább 200 éve ismerték és gyakorolták.⁵ Az üldöztetések idején kialakult bonyolult hierarchiája, látható templomai, mártírjai és társadalmilag is jól megkülönböztethető követői voltak.⁶ Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi volt az oka e rohamos térnyerésnek, s milyen utakon terjedtek el a keresztény nézet alapjai egy kicsi, a birodalom szempontjából nem éppen jelentős, sőt talán kissé lenézett és kaotikus állapotban lévő közel-keleti területről egészen a birodalom szívéig, majd azon is túl.

Az okokra már számtalan magyarázat született teológusok, vallástörténészek, filológusok tollából. Nem vállalkozom sem a könyvtári irodalom ismertetésére, sem a feldolgozására. Vitába sem akarok szállni. A kereszténység elterjedésének – szó szerint értendő – útvonalát kívánom felvázolni az egészen korai időktől kezdve. Megpróbálom meghatározni egy olyan vallás fizikai terjedési lehetőségeit, amely Galileából, az ókori Palesztina területéről indult ki, és kezdetben nem volt több, mint a karizmatikus judaizmus egyik átfogalmazott formája, egy a sok „zsidó-eretnek” elképzelés közül. Később azonban politikai irányvonallá változott. Ennek „majdnem kortárs” beszámolóját találhatjuk az úgynevezett jeruzsálemi zsinatról szóló két leírásban, mely tanácskozáson a judaizálók és a paulisták (jelesül akkor éppen tarsoszi Saul, azaz Paulus) ütköztették a véleményüket arról, vajon kell-e követni vagy nem kell követni az Úrral kötött szövetség parancsát (körülmetéldés), illetve mi legyen a zsidó vallási követelmények nagy részével (vajon a nem zsidó lehetséges hívőkért folyó harc során kidobják-e azokat, vagy pedig megtartják azokat és lemondanak jövendő hittársak ezreiről).

Mindezt a vitát a hagyomány szerint a Simon/Petrosz által frissen alapított antiochiai gyülekezet tagjai gerjesztették. Egy állítólagos egyezés jött létre ekkor, melybe végül Pál is belenyugodott, hiszen – bár hellenizált/romanizált család sarjaként – mégis zsidó volt. A páli változat szerint azonban – mely a galata keresztényekhez küldött levelében tűnik fel⁷ – ez a verzió egyáltalán nem fedi a valóságot. Pál egy, a zsidó hit korlátai nélküli, az adott és ismert világra adaptált vallás mellett tette le voksát. A „Jézus-hit” e pillanatban indult el világhódító útjára, hogy azután sok hanyattatás közepette mindenütt – különféle formában – tért hódítson és keljen önálló életre.⁸

De valójában milyen úton-módon terjedt? A vázlat elkészítéséhez többféle forrást használtam fel, a kanonizált és az apokrif iratok közül egyaránt. Ezek közé

5 250-től 303-ig, Diocletianus „nagy egyházüldözéséig” számos keresztényellenes császári ediktum jelent meg. Ennek ellenére a befolyásos emberek és családtagjaik közt számos keresztény vallású személy volt, és a lakosság körülbelül 10 százaléka 312-re már kereszténnyé lett.

6 Brown, 1999. 33–36.

7 Gal 3,1–18 és Róm 3,21–31.

8 A korai kereszténységet a sokféleség jellemezte: Jakab, 2004. 39.

tartoznak a Lukács evangélistának tulajdonított Apostolok Cselekedetei, a szinoptikusok evangéliumai, a különféle gyülekezetekhez írt levelek és a felsoroltak magyar nyelven is olvasható apokrif változatainak kiadásai. Ezen dokumentumok segítségével próbálom láttatni, hogyan terjedt el a későbbi kereszténységnek nevezett hit, amely gyökereiben zsidó, törzsében hellenisztikus és virágjában már egyikre sem hasonlít.

Egy helyütt az ötvenkét évesen elhunyt német irodalomtörténész és Újszövetség-kutató Thiede azt írja: „Minden történésznek be kell vallania, hogy miként viszonyul a forrásaihoz.”⁹ Való igaz, hogy amikor egy szöveghez nyúlunk, el kell döntenünk, mihez és hogyan akarjuk felhasználni, mekkora bizalommal olvassuk a benne foglaltakat. Mostani dolgozatomban nem akarok foglalkozni a szövegek történeti valóságtartalmával, sem azzal, hogy a bennük szereplő személyek akkor és ott valóban éltek-e. Írásomnak a vallástörténet kutatásaihoz annyiban van köze, hogy forrásaim és a szakirodalom is főképpen keresztény írók és valláskutató történészek munkái. Az új hitet terjesztő szereplők utazásait igyekszem nyomon követni és összehasonlítani a korabeli, történetileg is ismert útvonalakkal.¹⁰

Két modellt vázolok fel, amely alapját képezheti az evangélium terjedésének/terjesztésének. Az egyik lehetőség a tudatos módon, ténylegesen, személyes utak során, élőszóval történő, illetve az ehhez kapcsolódó írásbeli terjesztés. Ezt nem okvetlenül az általunk név szerint ismertnek vélt apostoloknak kellett megtenni, ők is és tanítványaik is alkalmasak lehettek erre. Így létrejöhetek olyan keresztény közösségek, melyek a szóbeli tanításból kiindulva alakultak meg, és az írásban kapott útmutatások alapján képesek voltak tovább működni, valamint erősödni. Sőt alkalmassá váltak arra, hogy segítségükkel új közösségeket alakítsanak ki.

A másik lehetőség a spontán elterjedés, amikor is a kereszténység nem térítőtevékenység által, hanem szervesen épült be a család, a közösség életébe egy felszabadított rabszolga, egy katonáskodó vagy egy világot látott, kereskedéssel foglalkozó személy révén. A kis körben, suttogva elmondott gondolatok jobban megfeleltek ennek az új vallásnak, főleg ellenséges környezetben. A korai kereszténységről való tudásunk is inkább ezt a formát támasztja alá. A kereszténység szabad terjesztése valójában már csak akkor következett be, amikor nagyobb politikai súlyra tett szert.

Minthogy az első modellben szereplő legtöbb személy létezésére nincs egyéb, független történeti bizonyítékunk,¹¹ én jobban el tudom képzelni a második lehetőséget. Ennek következményeképpen azonban azt is el lehet mondani, hogy nagy valószínűséggel a már kialakult közösségek teremtették meg azt a hagyományt, amelyet aztán később írásba is foglaltak – tehát a már meglévő hagyományt foglalták írásba, illetve olyan iratokat készítettek, amelyek mintegy „eredetmagyarázatként” legendás személyekhez kötötték egy-egy közösség kialakulását. (Nem ritka jelenség ez például az európai történeti hagyományban, amikor a hagyomány vagy

9 Thiede, 2005. 14.

10 Lásd Yohanan Aharoni és Michael Avi-Yonah magyarul is megjelent térképgyűjteményét (Aharoni-Avi-Yonah, 1999).

11 Nem biztos, hogy történetileg igazolható, ha Josephus Flavius valakit történeti személyekkel együtt említ.

a népmese egy ismert személy köré fűz különféle fontos történeteket.) A felsorolt dokumentumokat tehát e két modell nézőpontja alapján igyekszem megvizsgálni.

A szövegekben megfogható útvonalakat a szereplők személyére és a történetek igazságtartalmára vonatkozó kritika nélkül, csupán a szövegek alapján kívánom bemutatni. Arra azonban mindenképpen utalok, hogy a történetek és azok írásba foglalásának idején használatban lévő, valós közlekedési, illetve katonai felvonulási utakról van-e szó. Ennek segítségével talán fény derül arra a kérdésre is, hogy a ránk maradt írásos dokumentumok elsődleges források, amelyek az új vallás valóságos terjedését örökítik meg az akkor ismert világban, vagy pedig a már régebben fennálló helyzetre adnak magyarázatot az időben való visszavetítéssel, utólag megtámogatva a már létező hagyományt.

Előzetesen érdemes megemlíteni az utazással kapcsolatos szövegeket, melyeket a Szentírásban találhatunk. Az Ószövetségben is számos olyan történetet olvashatunk, amelyek hosszú utazásokról számolnak be.¹² Nem kizárólag a Bibliából tudjuk, hogy hosszú utakat tettek meg az ókorban. Babilónia, Asszíria, Perzsia királyságaiban jól kiépített szárazföldi és vízi utakon folyt a közlekedés: a diplomácia, a kereskedelem és az adóbehajtás céljából. Még egy úgynevezett „világtérkép” is őriz a British Museum gyűjteménye az újbabiloni korból, amelyen Babilon a világ közepe, és az Eufrátesz a fő tengely.¹³

Az ótestamentumi utazástörténetek leginkább praktikus okokkal magyaráznak az úgynevezett „bölcsestételekhez” kapcsolható tanításokat.¹⁴ Ezek a szövegek tanítási céllal csodálatos történeteket írnak le, de nem nélkülözik a valóság némi alapját sem. Ábrahám kivonul ugyan Ur Kasdimból, de megfelelő útvonalat választ, szolgáját visszaküldi, de utasításában karavánok által látogatott, közösségek által használt kutat jelöl meg, és Tóbit fiát is már régen létező vízi és karavánutakon vezeti az angyal Médiába.¹⁵ Szodoma is valós karavánút mentén fekszik. Egyszóval, szó sincs járatlan utakról, sem korábban, sem abban az időben, amelyben az evangélium terjesztésének folyamatát vizsgáljuk.

Kétféle iratanyagra támaszkodhatunk. Az egyház által jóváhagyott és az apokrif, azaz nem kanonizált iratokra. Ezek az ókeresztény iratok éppen olyan fontosak számunkra, ha nem érdekesebbek, mint az Újszövetség könyvei. Ez esetben azonban nincs szükség semmilyen elsőbbség megállapítására, mivel párhuzamos vizsgálattal szeretnénk a korabeli sokféleség alapján nyomon követni a térítők útjait a magyarul hozzáférhető szövegkiadások alapján. A rendelkezésre álló dokumentumokat úgy tekintem, mint korabeli híradásokat, mint egy újságolvasó, aki ezek alapján tájékozódik, hogy mi történik az általa ismert világban. Mindazonáltal jól tudjuk, hogy a karizmatikus erővel rendelkező prédikátorok, próféták által közvetí-

12 Hogy csak a legismertebb hosszú utazásokat említsem: Ábrahám, Ábrahám szolgája, a Szodomába tévedt utazók, majd pedig Tóbit fia. (Lásd Horváth Dániel kéziratban maradt dolgozatát, amelyet a szerző rendelkezésemre bocsátott.)

13 Streck, 2004.

14 Jób 1,11; Tób 4,1–22.

15 Xeravits, 2008. 37–52.

tett népies, eszkatologikus elképzelésnek, messiásvárásnak semmi köze a későbbi „újságíráshoz”!

A korábbi idők „királyi útjai”, ismert karavánútvonalai, vízi útjai azonban veszélyeket is tartogattak. Kellő elővigyázatossággal, tapasztalt vezetőkkel és nagyszámú útitárral, esetleg fegyveres kísérettel tanácsosabb volt elindulni, mint magányosan.¹⁶ Ugyanakkor az egész Újszövetség a mozgás, az utazás fontosságát tükrözi, nyilvánvalóan azért, mert a megfelelő tanok, igék terjesztése írásban sokkal nehezebben lett volna keresztülvihető mind az 1. századi Palesztinában, mind a későbbi századok Közel-Keletén, illetve Mediterráneumában. Bár a közismerten Leveleknek nevezett tanácsok és intelmek nyilván írásban jutottak el a megfelelő gyülekezethez, azok csak akkor váltak közérthetővé, ha felolvasták.¹⁷ Ugyanakkor számos apostolnak tartott személyről úgy tudjuk, hogy utazásaik során – a kapcsolattartás és az igehirdetés közvetlen módját választva – keresték fel a hívőközösségeket. Utóbb egy apokrif iratból, a Tamás cselekedeteiből meg is ismerjük, hogyan osztották fel egymás között a területeket a missziós céllal induló apostolok.¹⁸ Ez annál is érdekesebb, merthogy az Apostolok Cselekedeteinek kanonizált formájában az olvasható, hogy kezdetben egy ideig tiltva volt, hogy az apostolok elmozduljanak Jeruzsálemből.¹⁹

Mindebből látható, hogy az utazás már a 2. századra központi helyet foglalt el mind a térítésben, mind a kapcsolattartásban és általában a szellemi „áru” vitelében. Nem volt ez másképp az időszámításunk körüli időkben sem, amikor Palesztina területén számos vándorprédikátor és csodatévő hászid működött, virágzott a karizmatikus judaizmus.²⁰ Az apostolokat nyugodtan tekinthetjük hasonlóknak. Akiket meg kell említeni: Simon/Petrosz, János, Barnabás, Fülöp, Lukács, Tamás és legvégül Saul/Paulus. Pál igehirdető útjai során a pogányok között is terjedt az új gondolat, és jelentősen átalakult az ő gondolkodásuk, korábbi isteneik, szokásaik szerint.

Jézus útjai

Először annak a személynek az akciórádiusát vizsgáljuk meg, akinek a hagyományos elképzelések szerint a kereszténységet köszönhetjük (lásd az 1. térképet). A társadalom, amelyben felnőtt, és amelyből kinőtt a názáreti Jézus, épp egy politikailag zavaros időszakot él át. Jeruzsálemben már régen nem Ábrahám, Izsák és Jákob, Dávid és Salamon őseredeti istene van uralmon. Egy vallásilag és származá-

16 Tóbiás is valószínűleg karavánnal utazott, bár szó szerint nem írja, egy kifejezéssel utal erre: „a kutya ment utánuk.”

17 Ez világossá válik számunkra a kolosszeiekhez írt negyedik levélből: „Ha majd fölolvasták ezt a levelet nálatok...” (Kol 4,16).

18 Tamás cselekedetei: *Apokrif*, 1996. 129–198.; Jakab, 2004. 40.

19 ApCsel 1,4. Ez még egy nagyon erős zsidó-keresztény közösség volt, de már nem zsidó tagjai is lehettek. A későbbi mártír, Sztephanosz (István) halálával veszi kezdetét az apostolok palesztinai térítők munkája, valamint a környező, nem zsidó városokba is eljutnak a térítők. Vélhetőleg a közeli diaszpóra zsidósága és zsinagógáik képezték az alapját a későbbi missziós tevékenységnek.

20 A leghíresebbek: Honi, a Körvonó vagy Hanina ben Dósza.

silag sem megbecsült uralkodója van Júda királyságának, aki nem is igazi Hasmóneus, ráadásul Róma hellenizált kultúrájú vazallusa, aki azonban a politikai realitás nagy képviselője. Ugyanakkor a papi rendek egymás ellenlábasai, az emberekre izgatott és harcias messiásvárás jellemző, számos vallási és félkatonai szervezet működik országszerte, az önkéntes száműzetésben, aszkétaként élő közösségtől a fegyveres ellenállókig, amelyek mindannyian a hit, illetve a királyi hatalom megtisztítására törekuszenek. Az esszénusok vagy a zelóták neve napjainkig jól ismert, de létezik – éppen alakulóban van – egy olyan „nevenincs” közösség is, melynek fő teoretikusa egy bizonyos aszkéta életű Jóna vagy Joannész (ismertebb nevén János, az Alámerítő, vagy a kereszténységben Keresztelő Szent János). Saját tanítványai vannak. A Jordán folyó partján tanítja és víz alá meríti a hozzá jövőket, azaz a hit lényegét a testi és lelki megtisztulásban látja, valamint fennhangon hirdeti a Messiás közeli eljövételét. A Messiásét, aki Dávid fia, és harcban szerzi majd vissza földi és égi királyságát.

Habár ez Róma szemszögéből nézve roppant kellemetlen felfogás, nem tér el a korabeli zsidó elképzelésektől. Ide, Jónához érkezik a körülbelül 33 éves, názareti Józsuá, az ács fia. Az írások szerint innen a pusztába megy. Ezt a helyet nem lehet meghatározni, mivel a Jordán folyó völgye nem áradásos terület, itt minden pusztá, ahol nem esik az eső.²¹ Ezután, már János elfogatása után, Kafarnaumban látjuk újra. Ha figyelmesen olvasunk, kiderül, hogy rövid működése során főleg Galilea területén tartózkodott és leginkább a Genezáreti-tó (más néven Tiberiás-tó vagy Kineret-tó) környékén. Hozzá is jönnek hallgatni tanításait, a szöveg szerint Szíriából, de ez akkoriban nem más, mint a Galileával határos Fönícia. A felsorolt területek – kevés kivételtől eltekintve – mind Galilea tartományban (messze-messze északon, távol a politikailag fontos városoktól és eseményektől) vannak: Betsaida, Kafarnaum, Kána, Korazin, Nain, Tiberiás, vagy annak határához közel, például Dekapoliszban (Gadara, Geraza). Két olyan útról tudunk, amikor messzebbre utazik: a szíriai-föníciai Szidon vidékére és a szintén északi Caesarea-Philippibe (Fülöp, negyedes fejedelem birtokára). Utolsó útja vezet csak a Jordánon túlra, Perea tartományba, ahonnan Jerikóba megy, majd az út végén Jeruzsálem következik.

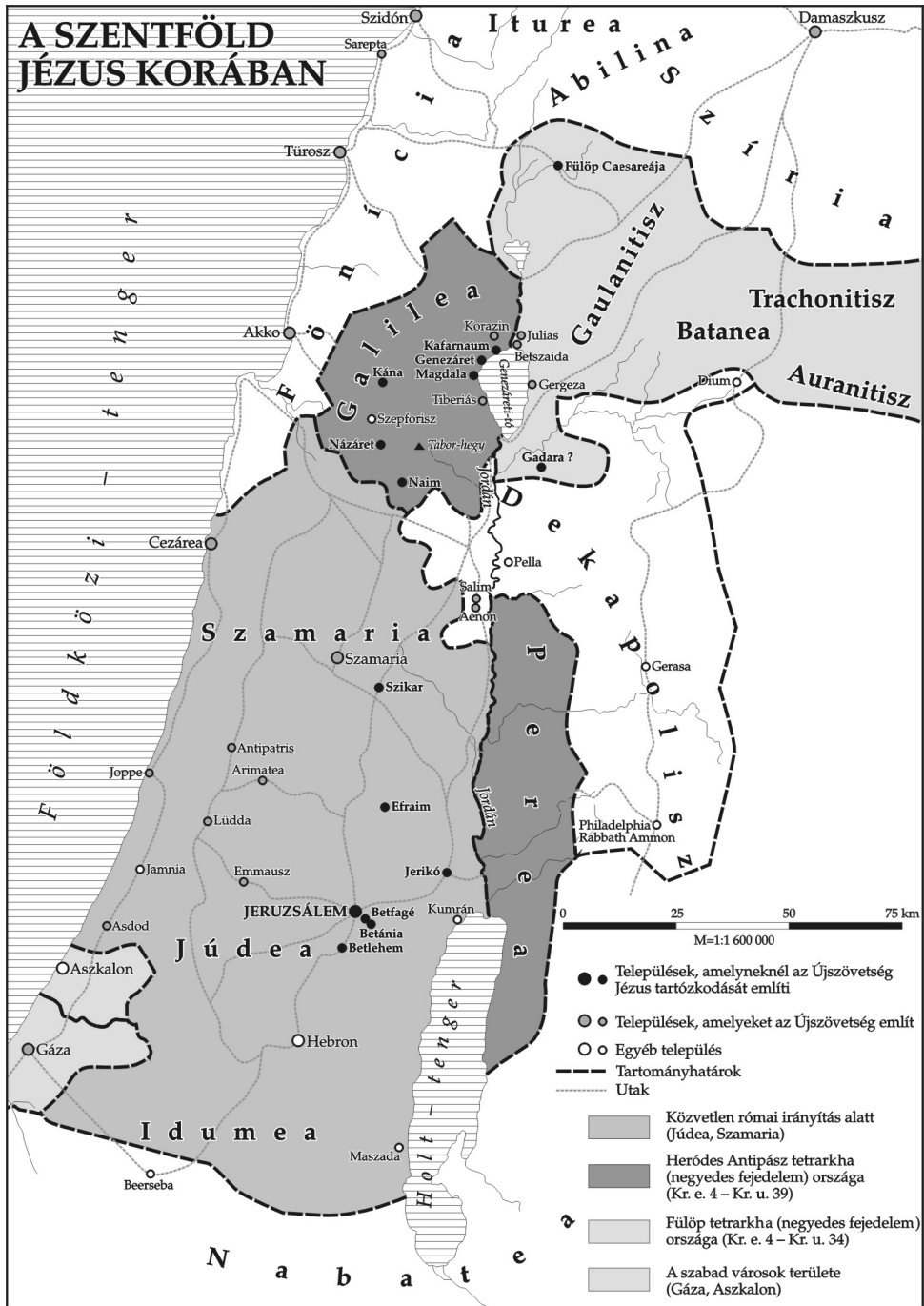
Ezen a területen nem tudunk judaizáló keresztény közösségekről, sem ekkor, sem később, ellenben hagyománytisztelő zsidókról, illetve egy másféle hagyományt követő samaritánusokról annál inkább. Kivétel lehet ez alól Philippi városa, melyet a jóval későbbi Pál-levelek alapján joggal tarthatunk a kereszténységre fogékony területnek.²²

Mindezek alapján az állapítható meg, hogy Jézus működésének összeállítói nem jól ismerték a korabeli Palesztina földrajzi viszonyait.²³ Pontatlan leírásaik azonban Jerikónál pontosá válnak. Innen Jeruzsálem felé már több, Jézus korabeli és a

21 Júdea meglehetősen aszályos terület, az évnék egy részében nagy mennyiségű eső esik, de rövid ez az időszak. Ahol nem voltak teraszok, nem folyt földművelés, már az időszámításunk előtt is pusztaságokról beszélhetünk. Kőszeghy Miklós számos tanulmányt szentelt ennek a földrajzi és meteorológiai körülménynek (például Kőszeghy, 2014).

22 Filippieknek írt levél.

23 Amikor Jézust Jeruzsálembe utazzatják, „átküldik” őt Ciszjordániába.

1. térkép.

kanonizált evangéliumok írásba foglalását már régen megelőző, ismert karavánút vezetett. Ez azt bizonyítja, hogy nem ismerték jól az északi területeket, de Jerikótól – ahol több karavánút találkozott – már biztos tudással rendelkeztek.

Lukács evangéliuma esetében látható, hogy a görög származású író jól tájékozott ember volt. Jézust a Jeruzsálem felé vezető úton az ő korában ismert és jól járható Szebaszté (Szamaria) – Szikem (Szikar) felé viszi, egy bevett karavánúton. Ezzel azonban kockáztatja Jézus „tisztaságát”, amennyiben bevezeti a szakadár és tisztátalan szamaritánusok közé. Nem tudjuk, hogy ki és mikor, de ezt a hibát azzal igyekezett kiküszöbölni, hogy a hagyományok ismeretében az írásba beleszötte a jerikói történetet.²⁴ Hiba, hogy a város messze van ide, és a betoldás feltűnően kilóg az evangéliumi történet egyébként tiszta logikai vezetéséből.

János evangéliumában, amely egyebekben is messze áll a szinoptikus evangéliumoktól és más zsidó hagyománytól is, kevés használható adatot találunk Jézus életére vonatkozóan.²⁵

Nagy kérdés, hogy a neki tulajdonított útvonalakat valóban bejárta-e Jézus. Valószínűleg, ha mint vándorgyógyító és prédikátor működött, főleg Galilea területén folytatta tevékenységét. Minden bizonnyal egyszer – felnőtt emberként – csakugyan elment Jeruzsálembe,²⁶ amint azt minden hitét tartó zsidó embernek tennie kellett,²⁷ de azt is biztosra veszem, hogy nem azt az utat választotta, amely a szamaritánusok földjén vezetett keresztül. Egyszóval a fenti leírásokat megtekintve azt mondhatjuk, hogy a korban létező útvonalakról írnak, de azt nem állíthatjuk, hogy ezek az új tanítás elterjesztésére nagyon alkalmasak lettek volna.²⁸

Péter, Tamás, János

Lássuk most a másik, a kereszténység szempontjából fontos személy tevékenységét és útjainak leírását. Ez az ember Simon bar Jóna, akit általában Péter apostolként ismerünk (1. kép). Személye és tevékenysége, csakúgy, mint létezése – Thiede minden igyekezete ellenére – nem jól ismert, nem is bizonyított. Az evangéliumok és az Apostolok Cselekedetei alapján nyugodtan kétségbe vonhatjuk azt, hogy nagy műveltségű, zsidó-görög, több nyelven beszélő ember lett volna. Jakab Attila egyik rövid cikkében éppen ezt a kritikát helyezi előtérbe: „a korabeli társadalom jelentős része egyszerűen nem tudott írni-olvasni, görögül pedig különösen nem”.²⁹

Jelen tanulmányban csak a leírt szövegekre hagyatkozva próbálom megállapítani, hogy Simon/Péter vajon milyen úton-módon terjesztette az Úr új igéjét.

24 Lk 18,35; Lk 19,1–9.

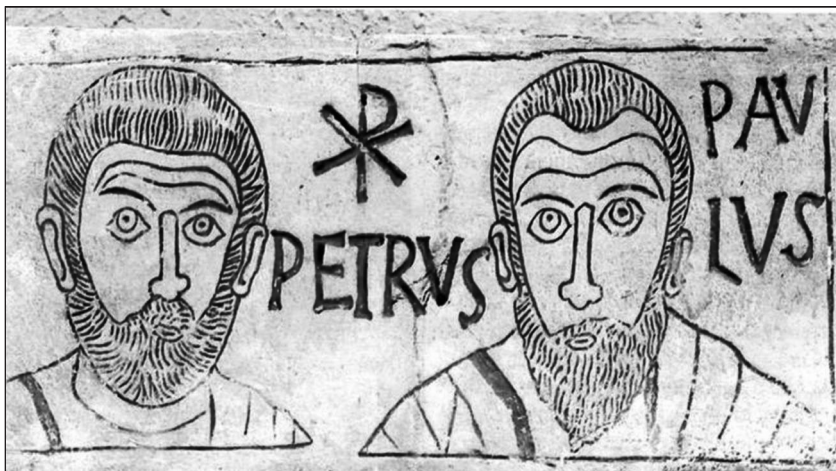
25 Tudjuk, hogy ennek az evangéliumnak más a célja.

26 Ha a gyermekségtörténetet nem számítjuk. Bár többen úgy vélik, Jézus kiválóan ismerte Jeruzsálemet és többször is járt ott, csakúgy, mint későbbi tanítványai. Thiede egyébként is mindenkit úgy állít be, mintha többnyelvű, hellenisztikus műveltségű, jól menő tóparti vállalkozások tulajdonosai lennének, akik jól ismerik mind a kereskedelmi útvonalakat, mind a Szent Várost. Thiede, 2005.

27 Vermes, 2001. 238–280.

28 Lásd a térképeket: Aharoni–Avi-Yonah, 1999. 169–170., valamint 172–177.

29 Jakab, 2004. 40.

1. kép. Péter és Pál (ókeresztény sírkő részlete: Hippolitus katakomba, Róma)

Előre kell bocsátani, hogy a különféle iratok között számos olyan van, amelyet a római katolicizmus már „elfelejtett”, de más egyház, mint például az ortodox vagy a szír még mindig szent iratnak tekint. Ezekben az apokrifnak nevezett iratokban sokkal pregnánsabban látszik, hogy a korai kereszténység számára nem a teológiai vonatkozás volt a fontos, hanem az életmód, az életvezetés kinyilvánítása. Thiede szemléletét ennek ellenére is inkább a teológiai mondanivaló hangsúlyozása jellemzi,³⁰ mint azon érdekes tényé, hogy az összes nem kanonikus irat – de jórészt a később kanonizált Apostolok Cselekedetei és a Levelek is – a bennük megírt útvonalakkal és utazásokkal kapcsolatban is a személyes kötődést és mindig az akut, az éppen az adott közösségben megoldandó problémát helyezi előtérbe. Könyvének egész felépítése az isteni sugallat fontosságát hangsúlyozza, azt a tényt sem veszi figyelembe, hogy az utazások motívuma inkább irodalmi egységbe rendezi a mondanivalót, semmint valós útleírást ad.

Az utazásnak pontosan meghatározott célja van – el kell jutni az akkor ismert világ (*oikumené*) minden pontjára, mindenképpen egy meghatározott probléma megoldására, vagy már létező közösség érdekében (a kapcsolattartás, illetve talán missziós cselekedet céljából).

Tekintsük át az evangéliumokon és az Apostolok Cselekedetein át (melyben körülbelül kilenc forrászerű említés van róla) az apokrif Péter-aktáig az apostol sorsát. Élettörténetében a Genezáreti-tó partjától Rómában való keresztre feszítéséig hatalmas ív húzódik. Születési helyéről nem tudunk, többen úgy vélik, hogy Betszaidából származott. Mi, olvasók a Kineret-tó partján ismerkedünk meg vele, amikor Jézus után indult. Továbbiakban megtudjuk, hogy Kafarnaumban lakik, háza van, és anyósával együtt él ott. Itt vendégeskedik majd Jézus is, meg is gyógyítja a beteg öregasszonyt.

30 Thiede, 2005.

Nem ismert, hogy az „elhívása” egy stabil egyház létrehozására mikor történik, vélhetőleg soha. Jézus nem tud Petroszt sem, meg Petrust sem mondani, talán Kéfást igen. Mert az arameus az, amely nyelven Jézus jól tud. Ennek ellenére nem világos, hogy egy vándorprédikátor miért alapítana olyan állandó dolgot, ami szembemegy elképzeléseivel, az eszkatológiával, Isten nagyon hamar való eljöveteleivel és ítéletével.³¹ Egy messzi időben, minden bizonnyal egy olyan korban, amikor már nem látják a Messiás eljövetelét olyan közelinek, toldják ezt a szöveget be az evangéliumba.

Mindenesetre az emlékezet Péternek tulajdonítja az antiochiai gyülekezet személyes megalapítását (Jézus halála után) és néhány utazást Szamariában és a tengerpartra. Kísérőjeként Fülöpöt említik. Járt Szebasztéban, Joppében, Caesarea Maritimában – ezzel a történet írója jelzi, hogy Péter lemondott volna konzervatív nézeteiről –, majd visszatért Jeruzsálembe. Mindent összevetve, Péter nem mozdult ki Szíria-Palesztina területéről.³²

A római utazás egy látomásnak köszönhető, és vélhetőleg csak arra jó, hogy a kegyes cselekedetet a birodalom központjába helyezve hangsúlyozza az isteni kegyelem és a keresztény közösség erejét és egyetemességét.³³

Ugyanakkor ezek az utak – az 1. század közepén és a 2. században – már jól ismertek, és a Pax Romanának köszönhetően biztonságosan járhatók. Augustus uralkodása és Róma számos hódító hadjárata miatt a Földközi-tenger medencéjében jól kiépült katonai útvonalak voltak, Róma városából számos főút vezetett a birodalom minden tája felé, légiók és arisztokraták, hírvivők, fogatos kocsik közlekedtek szerte ezeken az utakon.³⁴ Többek között a történetben a menekülés útként szereplő Via Appia, ahol a hagyomány szerint a híres mondat elhangzott: „*Quo vadis?*”,³⁵ már az i. e. 4. század óta használt katonai útszakasz.³⁶ Szíria-Palesztina területén a hellenisztikus hódítások és a kiterjedt kereskedelem tették szükségessé új utak építését, illetve a korábbi, már az asszírok által is ismert utak karbantartását.

A Tamás cselekedeteiben olvasható „munkamegosztás” Tamás esetében szintén isteni csoda miatt következett be. Isten akaratából eladták rabszolgának, és a parthusok földjére került. Sem az útját a hajóval, sem a várost, ahová került (*Andrapolis*) nem sikerült azonosítani.³⁷ Parthia egyébként a Selyemút egyik fontos része volt, a hajóút megtétele talán nem is lett volna szükséges. Ezáltal felmerül a gyanú, hogy a Tamás cselekedeteinek írója nem volt tudatában, hogy kik vagy mik azok a parthusok. Alapvetően Indiáról beszél, amit a valóságban Perzsiának, illetve a parthus királyságnak kell tartanunk.³⁸ Valójában azonban az útvonal nem is fon-

31 „Bizony mondom néktek, nem múlik el ez a nemzedék...” Mt 24,34.

32 Lásd: Aharoni–Avi-Yonah, 1999. 180–181. (Az ApCsel 8,4–25 és 9,32–11,2 alapján készített térképek.)

33 *Apokrif*, 1996. 41–78.

34 A fontosabb útszakaszokhoz lásd: Póczy, 1997; Tóth, 2004.

35 *Apokrif*, 1996. 74.

36 Az utat Appius Claudius Caecus kezdte el építeni, hogy biztosítsa a dél felé haladó hadseregek utánpótlását. A Forum Romanumról induló maradványai ma is láthatók.

37 *Apokrif*, 1996. 129–130. és 7. jegyzet.

38 Jakab, 2004. 40.; *Apokrif*, 1996. 129.

tos a történet szempontjából, mivel itt ugyanazzal a törekvéssel állunk szemben, mint Péter római történetének esetében.

János evangélistát is egy látomás indította arra, hogy Epheszoszba menjen. Ezt az utat az apokrif tanúsága szerint Milétoszon keresztül tette meg. Sokáig maradt Epheszoszban és csak egyszer-egyszer tette ki a lábát a környékbeli falvakba, ahová gyalogszerrel, földutakon is eljuthattak az emberek – akárcsak ma. Sem arról, hogy miként kerül Milétoszba, Epheszoszba vagy Szmürnába, nem szól az apokrif János-cselekedetek. De ez esetben sem az a fontos, ki merre járt. Az utaztatás itt is csak keretként szolgál ahhoz, hogy bizonyosságot kapjanak a hívők arról, hogy az új hit az ismert világ egyik határától a másikig terjedt.³⁹ Ugyanakkor itt is, mint mindegyik evangéliumban – kivéve talán Tamást – feltűnő, hogy az apostol már kialakult kis korai keresztény közösségek hívására megy az adott helyre.

Pál apostol térítőútjai

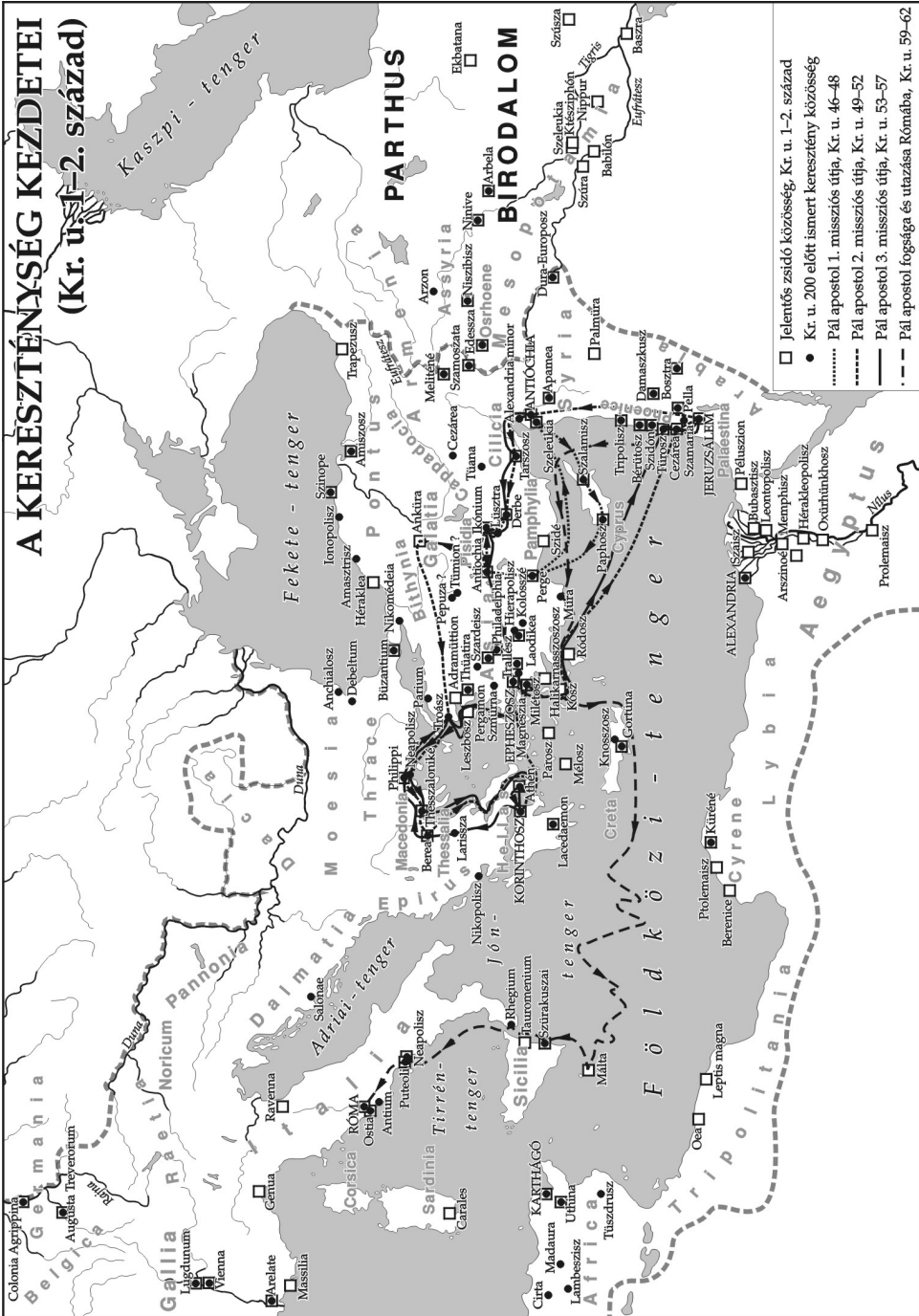
Legbővebb tudásunk Pál apostol térítőútjairól, illetve az azt megelőző keresztény-üldöző tevékenységéről van. Pál tarszoszi (Kilíkiá, ma Törökország) születésű, hellenizált kultúrkörből származó, magasan képzett ember, a diaszpóra tagja, állítólag farizeus család sarja és a híres Gamaliél rabbi tanítványa. Úgy tudjuk, római polgárjoggal is rendelkezett, ennek köszönhetően került Rómába, mert joga volt az ottani ítélethez. Születési helye is jellemzően a tengerparton, a Szíriát és Kis-Ázsiát összekötő utak mentén helyezkedik el. Történelme során sok nép megfordult erre (ma talán azt mondanánk, multikulturális összekötő kapocs volt).

Tarszosz, Jeruzsálem, Damaszkusz – akkoriban (36–38) már bevett útvonal volt. Így juthatott el, főleg a part mentén hajózva Türoszon és Caesarea kikötőjén át, majd a szárazföldön Jeruzsálembe és onnan Damaszkuszba, ahol már megint egy, a diaszpórához tartozó közösségben kellett a „szakadárokat” felfedezni. A „pálfordulás” után Antiochiába érkezett, ahol szintén jelentős zsidó közösség élt, és amely Péter missziója után a kereszténység egyik központjává vált. Pál missziós útjai során minden esetben akkor már jól ismert vízi és kereskedelmi utakat használt, amelyeknek sokkal korábbi alapjuk volt és a római korban épültek ki, nem kevéssé a katonai szellemnek megfelelően. Bár a vízi utak veszélyesebbek voltak, mert a kalózkodás és rabszolga-kereskedelem nagy üzletnek számított.

A missziós utak (46–48, 49–52, 53–57), valamint Pál útja Rómába (59–62) a Földközi-tenger hajózó-kereskedelmi útjait és központjait érintik (lásd a 2. térképen). Mind jól ismert útvonalak. Pál cselekedeteinek írója tájékozott volt a kor közlekedését illetően.⁴⁰ Ugyanakkor azt is meg lehet figyelni, hogy az apostolok útjainak valós vagy képzelt célközösségei majdnem minden esetben olyan városokban találhatóak, ahol jelentős zsidó diaszpóra is élt – és véleményem szerint ez nem lehet véletlen. Általá-

³⁹ Apokrif, 1996. 5–40.

⁴⁰ Apokrif, 1996. 79–93.; valamint Aharoni–Avi-Yonah, 1999. 182–185. térképek (ApCsel 9,1–30; 11,22–30; 15,1–30; 15,39–18,22 alapján).

2. térkép.

ban először nem a „pogányok” közé mentek, hanem a Római Birodalom elgörögösödött zsidó közösségeihez, amelyekben az új életmód lassan tért hódított, és amelyhez minden bizonnyal csatlakoztak nem zsidó elemek: nők, rabszolgák, katonák. Mindenesetre a keresztény gondolat elterjedésének kezdetén bizonyára így volt. Később ezek a közösségek elváltak egymástól és önálló életre keltek.

Sokasodtak tehát Jézus, az apostolok, Péter és Fülöp működése alapján a birodalom, illetve kezdetben a Földközi-tenger medencéjének diaszporájában az új életmód és világszemlélet követői, akik az antiochiai egyház megalapítása óta a „keresztény” elnevezést használták. Pál tevékenységének köszönhetően pedig egyre nagyobb tért hódított a kereszténység a nem zsidó eredetű vallások követői között is. Néhány évtizeddel Jézus halála után már a pogányok között is voltak követői, bár vallási szinkretizmusról nem beszélhetünk, ugyanakkor a kezdeti filozófia bizonyosan későbbi követői szellemisége szerint is alakult.

Rabszolgák, katonák, arisztokraták, polgárok, szíriai-palesztinai,⁴¹ görög és római, hispániai, galliai közemberek lelkesedtek és vállaltak mártíromságot az új gondolkodásmódért. A 2. századtól a kereszténység rohamosan terjedt – nem mellesleg társadalmi mondanivalója miatt –, de ebben nagy segítségére volt az a szárazföldi és tengeri úthálózat, amelynek alapjait ugyan sokkal korábban vetették meg, de tökélyre a Római Birodalom területszerző és államépítő császárai vitték. Ezeken az utakon haladtak a 2. századtól azok a névtelen hívők, akik a kereszténység híreit vitték. Mindaddig, míg Konstantin segítségével ez a szellemiség egyeduralkodóvá nem vált az egész akkor ismert világon.

Összegezve: mindazon szövegek, amelyeket eddig olvashattunk, évtizedekkel, akár évszázadokkal a leírt események után keletkeztek. Sokszor olyan információkat is tartalmaznak, amelyeket a „történet” korában élők nem is ismerhettek, a szövegek rögzítésének idején azonban már köztudottak voltak. A valós vagy nem valós történeti események menetétől eltekintve, az írások alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a Római Birodalom hadi és kereskedelmi úthálózata, illetve az ezt megelőzően már létező más útvonalak – korábbi belső úthálózat, a közel-keleti államokat összekötő karavánutak és a katonai felvonulási utak – a 2. századra végül a kereszténység terjedésének úthálózatává váltak.

41 Ennek az sem mond ellent, hogy az első vértanú István protomártír, akit görögként írnak le. Miután a történetből tudjuk, hogy jeruzsálemi, és a Szanhedrin ítélte el, nyilvánvaló, hogy a zsidó közösséghez tartozott, de valószínűleg másképp képzelte el a judaizmust.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Aharoni–Avi-Yonah

1999 *Bibliai atlasz*. Szerk.: Aharoni, Yohanan–Avi-Yonah, Michael. Jeruzsálem–Bp., 1999.

Apokrif

1996 *Az apostolok csodálatos cselekedetei*. Szerk.: Dörömbözi János, utószó: Adamik Tamás. Bp., 1996. (Apokrif iratok.)

Brown

1999 Brown, Peter: *Az európai kereszténység kialakulása 200–1000*. Bp., 1999. (Európa születése.)

Czaches

2004 Czaches István: A korai kereszténység és az antik irodalom. Elhívási történetek az Apostoli Aktákban. In: *Vita és párbeszéd. A monoteista hagyomány történeti perspektívában*. Szerk.: Losonczi Péter – Xeravits Géza. Bp., 2004. 25–42. (Dialogosz.)

Jakab

2004 Jakab Attila: Az apostolok utazásai az apokrif cselekedetekben. In: *Ókor*, 3. (2004) 1. sz. 39–42.

Horváth

2017 Horváth Dániel: *„Tudod-e az utat Médiába?”* Kézirat, Bp., 2017.

Johnson

2001 Johnson, Paul: *A kereszténység története*. Bp., 2001.

Kovács

1969 Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság. Az Újszövetség korának világa*. Köln–Bécs, 1969.

Kőszeghy

2014 Kőszeghy Miklós: *Föld alatti Izrael. Az Ószövetség világának anyagi kultúrája*. Bp., 2014.

Pacomio–Vanetti

1991 *Kis bibliai atlasz. A Biblia történelme, földrajza és régészete*. Szerk.: Pacomio, Luciano – Vanetti, Pietro. Bp., 1991.

Póczy

1997 Póczy Klára: A „Via Postumia” meghosszabbítása az Aquileia–Aquincum szakasszal. In: *Budapest Régiségei*, 31. (1997) 289–294.

Strabón

1977 Strabón: *Geógraphika*. XVI. könyv. Ford.: Földy József. Bp., 1977.

Streck

2004 Streck, Michael P.: Utazás az ókori Keleten. In: *Ókor*, 3. (2004) 1. sz. 18–22.

Tarján

Tarján M. Tamás: 313. február 3. A milánói ediktum kiadása. In: *Rubiconline*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/313_februar_3_a_milanoi_ediktum_kiadasa.

Thiede

2005 Thiede, Carsten P.: *A titkos Péter-akták. Péter apostol nyomában*. Bp., 2005.

Tóth

2004 Tóth Endre: Római utak Pannoniában. In: *Ókor*, 3. (2004) 1. p. 43–48.

Vermes

2001 Vermes Géza: *Jézus változó arcai*. Bp., 2001. (Osiris könyvtár. Történelem.)

2013 Vermes Géza: *A kereszténység kezdetei Názárettől Nikaiáig (Kr. u. 30–325)*. Bp., 2013.

Xeravits

2008 Xeravits Géza: *A deuterokanonikus művek. Bevezetés keltezés- és irodalomtörténetükbe*. Bp., 2008. (Deuterocanonica, 4.; Subsidia, 1.)

Zsengellér

2004 Zsengellér József: Jézus és a szamaritánusok. Egy interreligiozítás kezdete. In: *Vita és párbeszéd. A monoteista hagyomány történeti perspektívában*. Szerk.: Losonczi Péter – Xeravits Géza. Bp., 2004. 43–67. (Dialogosz.).

ERZSÉBET HANNY

“QUO VADIS, DOMINE?”

POSSIBLE PROPAGATION PATHS OF THE GOSPELS

In the Roman Empire, after the initial persecution, Christianity was accepted in 313 AD, and later became the official religion of the Empire. Naturally this took a long time to happen. It became reality by the development of a 1st century messianic movement originated in Galilee and Judea, a faraway province of the Empire, the converting activity of the Jewish Diaspora and the Apostles, and by further drifting away from the origins. Through the canon and apocryphal variations of the Acts of the Apostles—not taking the truth in the miraculous stories into account—I try to trace the footsteps of these great converting individuals. The study examines whether those routes mentioned in the sources were in existence in their times, or rather they are records of a much later time. Beside the function of these routes, i. e. caravan, military, etc, the mentality of the peoples living in the various areas of the Empire at the time is also taken into account in order to determine the possible success rate of preaching this way.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2019-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

25nka
Nemzeti Kulturális Alap